

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Maja Omersa

Vidika vzajemne enakosti in libertarnega municipalizma v dialektiki socialne ekologije

Diplomsko delo

Ljubljana, 2012

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Maja Omersa

Mentor: izr. prof. dr. Žiga Vodovnik

Vidika vzajemne enakosti in libertarnega municipalizma v dialektiki socialne ekologije

Diplomsko delo

Ljubljana, 2012

ZAHVALA

Hvala mentorju, dr. Žigi Vodovniku, za predavanja, ki so mi odprla neznane teme in za strokovno pomoč ter vodenje pri izdelavi diplomske naloge.

Hvala staršem za vso podporo in potrpežljivost tekom študija.

Hvala moji Neji, ki je osvojila nočno spanje in mi omogočila pisanje.

Vidika vzajemne enakosti in libertarnega municipalizma v dialektiki socialne ekologije

Diplomsko delo se osredotoča na dialektiko socialne ekologije Murraya Bookchina in očrta naturalističen koncept, ki jo prežema. Prikazano je njegovo razumevanje narave in izvor dominacije človeka nad naravo, katerega posledice so okoljske krize. Izpostavljene so dogmatične zanke socialne ekologije in antropocentrične sledi, ki so tudi najpogostejši predmet kritike drugih ekoloških teorij. Primarna hipoteza je, da je za rekonstrukcijo družbe nujno prevrednotenje mišljenja, ki mora potekati v smeri preseganja dominacije in hierarhičnih razmerij kar se bo izrazilo v transcendenci narave. Osrednji cilj je ovrednotenje možnosti, ki jih ponuja dialektika socialne ekologije, prenosa teoretičnih zasnov v praktično izvedbo z upoštevanjem časovne in prostorske dimenzije. Ključna podlaga za povezovanje teorije in prakse sta vzajemna enakost in libertarni municipalizem, zato sta v delu podrobneje preučevana. Razčlenitev vidikov prikazuje preplet ekoloških in anarhističnih elementov, ki vrednote umeščajo v politične zasnove ekološke družbe prihodnosti.

Ključne besede: socialna ekologija, libertarni municipalizem, egalitarizem, vzajemnost, enakost.

The Aspects of Reciprocal Equality and Libertarian Municipalism in the Dialectic of Social Ecology

This thesis focuses on the dialectic of social ecology of Murray Bookchin and outlines naturalistic concept that pervades. It displays his understanding of the nature and origin of human domination over nature that impacts the environmental crisis. It emphasizes the dogmatic loop of social ecology and anthropocentric trails that are most frequently the subject of criticism of other ecological theories. The primary hypothesis is that reevaluation of thinking that must be exceeded in the direction of overcoming domination and hierarchies is essential for the reconstruction of society which will be reflected in the transcendence of nature. The main objective is to evaluate the possibilities offered by the dialectics of social ecology, putting theoretical concepts into practical implementation while taking into account the spatial and temporal dimensions. The key basis for the integration of theory and practice are mutual equality and libertarian municipalizem, therefore are studied in detail. The breakdown of aspects shows the intertwining of ecological and anarchist elements, which fit values into the design of eco-political society of the future.

Key words: social ecology, libertarian municipalism, egalitarianism, mutuality, equality.

KAZALO VSEBINE

1	UVOD	6
1.3	Struktura	7
1.4	Metodologija.....	8
2	DIALEKTIKA SOCIALNE EKOLOGIJE: IMPERATIV NATURALIZMA	9
2.1	Elementi prve narave	12
2.2	Elementi druge narave	13
2.2.1	Dominacija in hierarhija.....	13
2.3	Konflikt med prvo in drugo naravo	15
2.4	Transcendenca narave.....	16
3	VZAJEMNA ENAKOST	18
3.1	Vzajemna enakost in odvisnost	18
3.2	Egalitarizem.....	19
3.3	Nivelizacija.....	20
3.3.1	Element prerazdeljevanja	21
4	LIBERTARNI MUNICIPALIZEM – "IDEJA NOVE POLITIKE"	22
4.1	Komuna in komunitarna etika	25
4.1.1	Konfederalizem – Skupnost skupnosti.....	26
4.2	Politična imaginacija	27
4.2.1	Decentralizacija in nehierarhičnost (družbenih in političnih) institucij	27
4.3	Transmisija idej v prakso.....	28
5	ZAKLJUČEK	29
6	LITERATURA	31

1 UVOD

Ablativna konstrukcija sodobnih temnozelenih ali radikalnih ekopolitičnih teorij (socialna ekologija, globoka ekologija, ekofeminizem, anarho-primitivizem) poteka ob vprašanju antropocentričnosti in dojemanju odnosa človek – narava, poleg osrednje točke pa se artikulirajo preko številnih digresij (identiteta in vloga krivca za nastali položaj, možne rešitve ...). Teorije so na sredini 20. stoletja vstopile v politično teorijo kot eko-politična podvrsta. Razlogi za preboj eko-političnih teorij so bile vidne ekološke posledice hitrega razvoja obstoječega sistema. Vedno večja populacija je sprejemala misel, da je narava v krizi. Ozaveščanje so spodbudila praktična opažanja: vedno bolj onesnažen zrak in voda, globalno segrevanje, uničenje tropskih gozdov, ozonske luknje, učinki tople grede, erozija, vedno manjši obseg kvalitetne obdelovalne zemlje, ekstremno hitra pozidava, naraščanje količine odpadkov, ekspanzija ljudi in izumiranje posameznih rastlinskih in živalskih vrst, itd. Skupna točka teorij je zavedanje, da je kriza v naravi delo človeške roke. Mentaliteta konstantnega in hitrega razvoja povzroča zamišljanje vedno novih potreb; in krog je sklenjen.

Ekološka gibanja imajo skupno točko: kritika humanističnega in antropocentričnega pogleda na svet. Razlikujejo se v dialektiki in iskanju alternativnih rešitev. Vsaka teorija predstavlja drugačno razumevanje življenja in izrisuje nastavke za "novo družbo". Epistemološka različnost je najbolj očitna v primeru globoke ekologije in socialne ekologije. Ti teoriji sta v literaturi ekologije pogosto predstavljeni kot dve smeri, ki medsebojno tekmujeta v dokazovanju "prave, nove, svobodne" družbe. Globoka ekologija izenačuje inherentno vrednost vseh delov narave, socialna ekologija pa razmejuje naravni svet od družbenega, čeprav si zastavlja cilj doseči transcendenco narave in s tem razumevanje narave kot enovite celote in hkrati priznavanje raznovrstnosti njenih elementov. Ekofeminizem (Francoise d'Eaubonne, Vandana Shiva, Ariel Salleh, Carol Lee Sanchez, Jim Cheney, in drugi) skupno točko s socialno ekologijo v kritiki zahodne miselnosti in dominaciji človeka nad človekom, ki vodi v dominacijo moškega spola in reprodukciji patriarhalnega sistema. Ekofeminizem dominacijo družbe nad naravo izpeljuje iz dominacije moškega spola, ki naravi pripíše ženski spol in jo nato podreja. Anarho-primitivizem (John Zerzan) se osredotoča na kritiko nastanka in razvoja civilizacije. Samo prvobitne lovsko-nabiralne skupnosti so način organiziranega bivanja, ki omogoča svobodno življenje harmonično z naravo. Povezava s socialno ekologijo je v kritiki avtoritarne države, ki onemogoča bivanje skladno z naravo. Skupna je tudi težnja

po decentralizaciji, katera predstavlja pri obeh teorijah eno ključnih načel organizacije bivanja. Teorijama so tako skupni predvsem anarhistični elementi, sicer pa se ne razvijata v skupni smeri oblikovanja smernic bivanja. Anarho-primitivizem ima močnejše skupne teze z globoko ekologijo, ker obe teoriji poudarjata prevelik poseg/vpliv človeka v/naravo.

Vsaka teorija poudarja kompleksnost narave in človeka ter predstavlja alternativno možnost načina življenja predvsem preko opredeljevanja proti – in ne za. Lahko bi rekli da sledijo načelu *"gutta cavat lapidem non vi, sed saepe cadendo"*.¹

Socialna ekologija identificira dominacijo človeka nad človekom kot ključno razmerje, ki vodi v dominacijo človeka nad naravo, posledica tega pa je sedanje vedno bolj abiotično stanje narave. Poudarja torej, da so "naravni" problemi posledica ukoreninjenih družbenih problemov in končna rešitev ni možna le s korekcijskimi popravki v naravi. Celotna teorija skoraj izključno temelji na sociološki noti.

Preobrazba mentalitete je - ne samo rekomando - nujnost in se mora odvijati v smeri zavedanja in udejanjenja kreativnosti, medsebojnega spoštovanja ljudi in sprejemanje naravne duhovnosti (natural spirituality) ter priznavanja enakovrednosti. Socialna ekologija predstavlja možnost oblikovanja novega sistema bivanja, ki bo temeljil na načelu egalitarizma enakovrednosti in enakosti ljudi, preseganju polja dominacije, in posledično hierarhije, ter izgradnji svobodne družbe z libertarnim municipalizmom. Le-ta je politični program, ki vodi v ukinitve države, decentralizacijo oblasti, neposredni participaciji in življenju v skupnostih, - novi obliki organiziranja načina bivanja. Sredstvo za doseg cilja je konstruiranje nove komplementarne etike (ethics complementarity), ki bi človeku odvzela dominanten položaj in mu ponotranjila občutek za podporno vlogo v odnosu do narave.

1.3 Struktura

Diplomsko delo je sestavljeno iz štirih poglavij. Prvo poglavje je uvod v radikalno ekološko sfero s poudarkom na socialni ekologije in njej epistemološko bližnjimi teorijami in umestitev pojmov vzajemne enakosti in libertarnega municipalizma v dialektiko socialne ekologije. V podpoglavjih sta predstavljeni struktura in uporabljena metodologija dela. Drugo poglavje se

---

¹ "Kaplja vrta skalo, ne s silo, temveč z vztrajnim padanjem."

ukvarja z vprašanjem naturalizma v dialektiki socialne ekologije, razlago razumevanja obstoja narave in razmerja med človekom in naravo. Tretje poglavje se ukvarja z vprašanjem pomena in vloge pojma enakosti, egalitarizma in nivelizacije v teoriji socialne ekologije. V četrtem poglavju je predstavljen libertarni municipalizem kot politični načrt nove ureditve življenja v skupnostih. V petem poglavju so povzete zaključne misli in kritična refleksija teorije socialne ekologije. Zadnje, šesto poglavje je popis uporabljene literature.

1.4 Metodologija

Uporabljena metoda dela je bila analiza sekundarnih virov, ki je omogočila pregled, branje, izbor in klasifikacijo ustrezne literature. Sledila je deskripcija, konceptualna in kritična analiza, interpretacija ter refleksija vsebine izbrane literature. Sinteza diplomskega dela je vključevala primerjavo in pregled medsebojnih odzivov teorije socialne ekologije in globoke ekologije. Namenjena je bila izognitvi ideološke pristranskosti, prikazu širine polja radikalnih zelenih teorij ter poudarku pomena različnih epistemoloških pozicij, kar vodi v popolnoma različne in (v večini) nemogoče postavitve skupnih smernic, analogij in nalik za prenos teorije v prakso.

2 DIALEKTIKA SOCIALNE EKOLOGIJE: IMPERATIV NATURALIZMA

Bookchinova teorija socialne ekologije predstavlja celovit opis eko-utopične družbe. Nabor idej in njihova izdelanost povzemata številna področja družbenega življenja ljudi od dojetanja narave, harmonizacije narave in človeka, vloge etike, morale, kulture, do političnega in ekonomskega udejstvovanja in participacije. »Socialna ekologija črpa iz študij filozofije, zgodovine, politične in sociološke teorije, antropologije, feminizma in naravoslovnih ved ter predstavlja koherentno in radikalno kritiko trenutnih proti-ekoloških trendov. Hkrati ponuja k obnovi družbe usmerjen, komunitarni in etični pristop k družbenim spremembam. To je diskurz, ki motri povezavo med socialno ekologijo kot nizom idej in anarhizmom kot tradicijo, poudarjajoč medsebojne povezave in razlike« (Chodorkoff v Železnikar 2004). Združitev ekoloških in anarhističnih naborov idej socialni ekologiji prinese "dodano" vrednost, ki se izraža kot možnost prostorske in časovne realizacije v praksi.

Socialna ekologija »temelji na prepričanju, da skoraj vsi sedanji ekološki problemi izvirajo iz močno ukoreninjenih družbenih problemov. Tako se teh problemov ne da razumeti, rešiti brez razumevanja družbe in iracionalnosti, ki ji dominira. Konkretno: ekonomski, etnični, kulturni in spolni konflikti so del jedra okoljskih problemov, s katerimi se soočamo danes – in so ločeni od okoljskih problemov, povzročenih od naravnih katastrof« (Bookchin 2011, 97). Prepoznavanje vzroka (okoljskih) problemov v sodobnem svetu in podrobno izdelana teoretična rešitev le-teh socialno ekologijo ločuje od zagovornikov okoljevarstva, ki so naravnani v reševanje posledic in ne vzroka okoljskih kriz.

Namen socialne ekologije je rekonstrukcija in izpopolnjevanje načina življenja ljudi v skupnostih, ker je to osnova za harmonizacijo odnosa med človekom in naravo (glej Bookchin 1964). Samo-odločanje je vodilo političnega organiziranja družbenega življenja in vodi v razvoj svobodne družbe in posledično v možnost konstruktivnega sobivanja ljudi z naravo.

Dialektika socialne ekologije odgovarja na vprašanja kaj je in kakšna naj bo narava, opredeljuje človeško vlogo v prvi naravi in izpelje smernice razmerja med družbenim in naravnim svetom. Bookchin odgovore na ta vprašanja veže na vzpostavitev novih etičnih standardov in definicij, ki bodo oblikovale vsakdanje življenje in bodo predstavljale možnost preživetja celotnega planeta (glej Bookchin 1995c). »Govoriti o etiki narave pomeni govoriti o človekovem vrednostnem razmerju do narave« (Ošljaj 2007, 7). Podrobno izdelana dialektika sloni na imperativu naturalizma. Le-ta je v tem okviru nujni predpogoj za nastanek eko-utopične družbe. »Termin ekologija je pravzaprav naturalističen nadomestek termina

dialektika – kontinuum, v katerem je tisto, kar je bilo, kar je in kar bo, utripajoče navzoče v resnični realnosti, ki je vedno kontinuum« (Bookchin 2005a, 33). Temeljno sporočilo dialektičnega naturalizma je, da ekološki problemi izvirajo iz družbenih problemov (glej Bookchin 1995c).²

Naše dojemanje sveta zajema pojem narava. Socialna ekologija naravo dojema nelinearno in dialektično, v smislu horizontalnega kontinuiranega razvoja oziroma skozi proces evolucije. Ravno fenomen evolucije je podlaga razvoja in napredka (napredovanje kot razvijanje nečesa novega ali drugačnega, in ne v smislu od slabšega ali manjšega na boljše ali večje). Je totalen proces, ki popolnoma prežema naravo. Ljudje so del tega naravnega kontinuuma kot vsi ostali živi in neživi deli narave.

Navkljub enotnosti in totalnosti narave kot take, pa Bookchin le-to diferencira na dva dela. »Sestavljena je iz prve narave ali biotične in druge narave ali socialne narave« (Bookchin 1993 in 2011). Razlog v tej polarni delitvi na biotsko naravo in človeštvo vidi v evoluciji človeštva. Evolucija nosi dvojno vlogo: je povezava biotske in družbene narave v eno totalno celoto in hkrati osnova za ločevanje na dve prvini. »Evolucija v prvi naravi se preko simbiotskih linij participacije in diferenciacije prenese oziroma ponovno pojavi v družbenih procesih in evoluciji človeštva, vendar z distinktivnimi potezami, kvalitetami in gradacijami« (Light 1998, 6). Druga narava je kreacija prve in vsekakor posledica evolucije. »Ljudje, tako kakor sesalci ali primati, pripadajo oziroma so del naravnega kontinuuma. Če bi jih (se) dojemali kot 'tujce' brez izvora in mesta ali kot neko živo obliko pustošenja narave (Gaje), bi bil ta pogled, tako tudi ekologija, slab« (Bookchin 1993).

Fizične in psihične zmožnosti so nam bile dane skozi proces evolucije vendar svoj razvoj oblikujemo tudi sami. Lastna kreacija razvoja je v osnovi dana skozi proces evolucije, nadalje pa imanentna le človeku in kot taka razlog za dojemanje in ločevanje druge narave od prve.

Ljudje drugo naravo oblikujejo skozi proces družbeno evolucijskega napredka, ki ima podlago v evoluciji, se pa od nje loči zaradi kreativnega faktorja, ki ga človek nadgrajuje

---

² Carolyn Merchant v *The Death of Nature* postavi tezo, da je potrebno razumeti ekološke probleme z ozirom na družbena razmerja poziva k radikalni transformaciji družbe. Temelje družbe polaga v okvir libertarizma, mutualizma in decentralizacije. Razmerja med člani skupnosti naj vodi kooperacija. Njene ideje ne predstavljajo novega miselnega preboja, ker izražajo prevzeto Bookchinovo idejo o izvoru ekoloških problemov.

Richard White: *Land Use, Environment, and Social Change* (1980); Donald Worster: *Nature's Economy* (1977); William Cronon: *Changes in the land* (1983) podobno kot Merchantova v svojih delih v center postavijo Bookchinovo tezo (glej Mitman 2006).

intersubjektivno. Poleg kreativnosti so sooblikovalci te evolucije še naravna danost inteligence, način komunikacije, sposobnost institucionalnega organiziranja in relativna svoboda od instinktivnega načina obnašanja (glej Bookchin 1993).

Kljub vsej inteligenci in kreativni sposobnosti ljudje preko družbene evolucije spreminjajo in uničujejo naravno biosfero, in s tem hkrati spodkopavajo osnovno možnost lastnega razvoja. »Druga narava, kakršno poznamo danes, še zdaleč ne predstavlja izpopolnitve človeških možnosti, temveč je polna protislovij, nasprotij in konfliktnih interesov, ki kazijo edinstvene človeške razvojne zmožnosti. Človeške prihodnje možnosti segajo od nevarnosti, da razruši biosfero, do – glede na boj za doseganje ekološke družbe – zmožnosti, da vzpostavi popolnoma novo ekološko ureditev« (Bookchin 2011).

Globoka ekologija trdi, da krize narave izhajajo iz človekovega mišljenja in prepričanja in posledično iz sistemov, ki jih na podlagi le-teh vzpostavijo. Izvire neenakosti pogojuje na primer z obstojem religij, kot sistemi, ki izgrajujejo in ohranjajo vrednostne opredelitve delov narave in s tem omogočajo in širijo samozavedanje človeka o večvrednosti. Robyn Eckersley³ zavrača Bookchinovo teorijo⁴ kot edino možno in pravo pot k družbi svobode. Trdi, da etični nastavki socialne ekologije razlikujejo in privilegirajo drugo naravo nad prvo. Ravno delitev narave na dva dela onemogoča enakost in ustvarja hierarhične okvire. Zagovarja tezo, da le ekocentrizem in ekocentrična etika (biocentrizem kot ontološka podlaga globoke ekologije) lahko pripeljeta do nove družbene ureditve, ki bi temeljila na doumevanju le ene skupne biotske narave, vrednostno neodvisne od človeka. Slednja teza je ena izmed glavnih ostrih razlik, ki popolnoma razdvaja dialektiki globoke ekologije in socialne ekologije.

Negotovo namreč ostaja, ali in kako lahko sploh zahteve narave formuliramo neodvisno od naših lastnih. Nemogoče je namreč, da bi sami sebe enostavno izključili in na ta način, dozdevno osvobojeni človeka, določali zahteve narave. /.../ Dilema biocentrizma ali antropocentrizem zato ni nobena prava dilema – kajti človek kot psiho-fizično duhovna celota ni niti zgolj zunaj, niti zgolj znotraj narave – oz. je dilema, ki jo je umetno ustvarila tista oblika racionalnega mišljenja, ki ne zna misliti nasprotij, in ki se v praksi nikoli ne pojavlja /.../. Ostaja dejstvo: človek je iz narave postavljen v naravo in proti njej; toda da bi kot vrsta preživel, mora z njo sklepati

---

³ Ekocentrična etiko in teorijo ekocentrizma podrobneje razlaga v delu Eco-centrism.

⁴ Eckersleyeva poda kritiko Bookchinove teorije socialne ekologije v eseju Divining Evolution: The Ecological Ethics of Murray Bookchin.

kompromise. V tej igri ne sme ne izgubiti in ne zmagati, kajti v obeh primerih bi to pomenilo njegov konec. To je paradoks njegove pogojene svobode /.../ (Ošljaj 2007).

V odgovoru na Eckersleyino kritiko⁵ Bookchin (podobno tudi Janet Biehl) zavrne njen statičen, enodimenzionalen pogled na naravo⁶ in očitek, da človeštvu pripisuje vodilno vlogo v evoluciji in privilegiranost druge narave nad prvo (glej Bookchin 1990b). Vodilo Bookchinovih kritik globoke ekologije se nanaša na prepoznavanje izvora razloga za sedanje stanje. Globoka ekologija po njegovem mnenju izvora ne pripisuje dominaciji človeka nad človekom ampak že izgrajenim sistemom razmišljanja.

2.1 Elementi prve narave

Prvo ali biotsko naravo predstavljajo vsi organski in anorganski deli narave razen človeških kreacij. Bookchin ji je dodelil številne lastnosti: spontanost, nehierarhičnost, raznolikost, integralnost, popolnost, enotnost. »Socialna ekologija je raziskovala /.../ procese naravne evolucije, iz katerih je izpeljala šest temeljnih principov: narava teži v gibanje k vse večji celovitosti in različnosti ter k svobodi; k enotnosti in različnosti; k nehierarhičnosti; k nevtralnosti, vzajemnosti in koevoluciji; določata jo tendenca k homeostazi ali dinamično balansiranje ter princip spontanosti« (Gregorčič 2005b, 13).

Narava ni statičen, ampak je dinamičen razvojni proces s svojo zgodovino in prihodnostjo. Ta proces zajema evolucijo anorganskega in organskega dela narave. »Narava ni oseba ali 'mati', niti ni proces menjave letnih časov, je bolj kumulativna evolucija, ki skozi čas prinaša variacije, spremembe in izgraja zapletene oblike in razmerja« (Bookchin 1989, 36). Proti spontanosti narave deluje družbeno pogojena dominacija, ki je svojo destruktivno moč pokazala predvsem v polju družbenih odnosov, ker uničuje participacijo in diferenciacijo.

Tako kot za dominacijo tudi za hierarhijo Bookchin trdi, da je družbena domena. »Narava je osnovana nehierarhično, saj ne pozna kralja živali. Tega si je izmislil človek. Če bi v naravi

---

⁵ Poda jo v članku *Recovering Evolution: A Reply to Eckersley and Fox*.

⁶ Med epistemološkima pozicijama Bookchina in Eckersleyeve so ključne razlike, ki onemogočajo skupne smernice. Bookchin Eckersleyevi očita statičen in enodimenzionalen pogled na naravo, socialno ekologijo pa označi za fluidno teorijo, ki se je sposobna izraziti v praksi in se prilagajati vedno spreminjajoči se družbi.

iskali hierarhijo, bi morali na vrh piramide postaviti zeleno algo, ki proizvede 80% kisika in omogoča, da planet naseljujejo tako ljudje kot živali« (Gregorčič 2005b, 13).

2.2 Elementi druge narave

Druga narava⁷ je človeška kreacija. »Nanaša se na razvoj⁸ unikatne človeške kulture, široko paleto institucionaliziranih skupnosti, učinkovite uporabne tehnike, bogat simbolni jezik in skrbno urejene in načrtovane vire prehranjevanja« (Bookchin 1990a, 202).

Od prve narave ni popolnoma ločena in se razvija v navezanosti s prvo. »Dejstvo je, da bo obstoj (in razvoj) družbe vedno imel naturalistično dimenzijo« (Bookchin 1990c, 26). Bookchin ji je pripisal pridevnik "predelana"⁹. Človeška narava bo tako ne glede na spremembe vedno svojevrstna evolucija znotraj in preko evolucije narave.

Človeška kreacija narave tako ni nek tujek znotraj celostne narave, ampak njen sestavni del, katerega izvor je naravno dejstvo. Zmožnosti človeštva so naravna danost, zato je njihov razvoj in socializacija del narave in ne nosi alienacijske konotacije.

2.2.1 Dominacija in hierarhija

Prevlada človeka nad naravo je družbeno pogojena miselnost, ki okvirja odnose med ljudmi in le-teh do narave. Naše ravnanje je zavezano prepričanju o premoči, ki jo posedujemo in katera izhaja iz naše sposobnosti mišljenja in dojemanja sveta. Močno ponotranjeno prepričanje o dominanci človeštva je vodilo in še vodi v uničenje "prvotne narave".

Narava kot splošen pojem – v smislu življenjskega okolja, iz katerega ljudje jemljejo preproste stvari, ki jih potrebujejo za preživetje – za predpismena ljudstva pogosto nima pomena. Pojem »narave« kot take se jim izmika, saj so vsajeni vanjo/. .../ Besed, ki izražajo naše konvencionalne pojme o naravi, v jezikih domorodskih ljudstev ne

---

⁷ Dualistični pristop poudarja antagonistično razmerje med prvo in drugo naravo, monizem (marksizem, liberalizem, biocentrizem) pa razmerje med naravama opisujejo kot postopen koeksistenten prehod ene v drugo. Stičišče pristopov je priznavanje sprejemanje teze, da naravi eksistirata paralelno. Bookchin poudarja, da je bistveno vprašanje, kako druga narava derivira iz prve in pomen evolucije, ki je omogočila izgradnjo družbenih institucij (glej Bookchin 1990b).

⁸ Glej tudi Murray Bookchin: *History, Civilization, and Progress: Outline for a Criticism of Modern Relativism* (1994).

⁹ Originalno "reworking".

najdemo zlahka, če jih sploh imajo. Toda vzpon hierarhije in dominacije je zasejal semena prepričanja, da prva narava obstaja kot svet, ki ga je mogoče ločiti od skupnosti, še več, da je ta svet hierarhično organiziran in da mu ljudje lahko dominirajo. /.../ Tukaj moramo poudariti, da ideja o dominaciji nad naravo prvotno izvira iz dominacije človeka nad človekom in iz strukturiranja naravnega sveta v hierarhično verigo bitij /.../ (Bookchin 2011, 107–108).

Bookchin izvor dominacije pripiše človeku, zato zavrača okoljevarstvene in druge ekološke poglede, ki trdijo, da obstaja dominacija narave nad človekom v obliki naravnih zakonov, ki vodijo človekovo ravnanje. »Ideja o dominaciji nad naravo ima svojo zgodovino, ki je skoraj tako stara kot sama ideja o hierarhiji« (Bookchin 2011, 108).

Dominacija človeka nad človekom je (fizična in/ali mentalna) prevlada ali premoč osebe nad osebo in vzpostavlja hierarhična razmerja v družbi. Ne moremo je enačiti z "dominacijo v naravi", ki je dojeta kot organiziran sistem obnašanja živali v njihovem življenjskem okolju. (glej Bookchin).

Po Bookchinu je hierarhija opisana kot institucionalizirana razmerja, ki jasno strukturno razlikujejo in razvrščajo ljudi (in elemente narave glede na vrednost, ki jo imajo za človeka) v razrede po vertikalni linearni premici. Višja pozicija pomeni večji ugled, moč in možnost za uporabo psihične in fizične prisile nad drugimi pripadniki skupnosti. Hierarhija se je uveljavila na dveh ravneh: objektivni in subjektivni (glej Bookchin 1982, 62). Objektivno se je izrazito kazala v neenakopravnem položaju in posedovanju moči, subjektivno pa kot ponotranjena nujnost. Ponotranjenje in sprejemanje prevlade človeka nad človekom je vodilo v razvrščanje ljudi glede na njihov spol, starost, sorodstvo, itd. Pojav hierarhije se je verjetno uveljavil preko gerontokracije, ki je pokazala svoje negativne plati in težnje po moči v času kriz (lakota, suša, ipd.). Prisotna je bila v različnih skupnostih po vseh celinah. Gerontokracija je vodila v patricentričnost, le-ta pa v patriarhijo (glej Bookchin 2011, 102–104). Na tem mestu velja opomniti na povezavo z eko-feminizmom. Obe teoriji prepoznavata dominacijo in hierarhijo kot elementa vzpostavljanja in ohranjanja neenakosti med ljudmi in prenos lastnosti odnosov na razmerje do narave.

»Družbeni pogled socialne ekologije na človeštvo se osredotoča na zgodovinski razvoj hierarhije in potrebo po njeni eliminaciji. Nakazuje možnost razvoja nove tehnologije in nove senzibilnosti, ki bosta harmonizirala razmerje med družbo in naravo« (Bookchin 1988).

Kontinuiran konstanten odmik od egalitarnih zasnov življenjskih skupnosti in medsebojne pomoči ohranja človekov odnos do narave in onemogoča priložnosti za kreiranje drugačnega načina življenja. Možnost za odpravo hierarhije je v odpravi dominacije. Ker prva izvira iz slednje so vsi poskusi o enakopravnosti in izenačevanju razlik na dolgi rok neuspešni ker ne odpravljajo izvornega vzroka.

2.3 Konflikt med prvo in drugo naravo

Konflikt med naravama vodi človeško ravnanje. Vtisnjena dominacija in hierarhija sta glavna nosilca obstoječih odnosov. Pripisane lastnosti posameznih narav nakazujejo, da je možnost za spremembe trenutnega stanja le v spremembi lastnosti druge narave. Popolnoma človeška domena, katera trenutno vodi v destrukcijo prve, posledično pa tudi druge narave. Bookchin vidi rešitve v vzpostavitvi egalitarnih odnosov in svobodi. Predpostavka je popoln izbris dominacije. S tem Bookchin poudarja pomen percepcije umeščenosti človeka v naravo (glej Bookchin 1990c,41–44).¹⁰ Egalitarne smernice bodo izbrisale odnos večvrednosti človeka nad človekom, posledično pa se bo spremenil tudi odnos človeka do narave. Biocentrična eksplicitna perspektiva pripoznavanja popolnoma enakovrednih pravic vsega živega sicer predstavlja skrajno točko egalitarnega pogleda na svet, vendar: »katerokoli stališče že zavzamemo, /.../, v naravi je vselej neka reč preveč, reč, ki povzroča, da se ljubezenska izjava "Rad imam naravo!" prej ali slej popravi v "Naravo imam rad, razen..."/.../« (Omladič 2000, 55). Filozofija globoke ekologije želi nevtralizirati dogmatske nastavke čistega biocentrizma do točke, ki omogoča možnosti za realno izvedbo.

Sočasno ob zamenjavi vrednot in ciljev pa se je potrebno vprašati o vlogi napredka. Bookchin izpostavlja in kritizira obsesijo stalnega napredka in potrebe po spreminjanju. Nekontrolirana obsesija napredka jasno kaže negativne posledice v destrukciji prve narave. Zato se je ob spremembi lastnosti druge narave nujno potrebno spoprijeti in omejiti omenjeno obsesijo.

Smernice k rešitvi konflikta težijo k "re-odčaranju" človeštva¹¹ z uporabo potenciala človeškega razuma. Šele osvojitve te stopnje samozavedanja in spremembe bo vodilo v "re-

---

¹⁰ Kritika globoke ekologije je usmerjena v Bookchinovo razmerje med človekom in naravo. Pripisujejo mu antropocentrične okvirje in nejasno izražene opredelitve dialektike.

Chaia Heller je biocentrizem označila za spiritualen "Eco-la-la", oznaka mogoče ni pretirana, glede na Naessov citat: »osnovni principi znotraj gibanja globoke ekologije temeljijo na religiji in/ali filozofiji...« (Naess v Bookchin 1987).

¹¹ Originalno "Re-enchantment" of humanity.

odčaranje narave"¹², zadnje stanje konflikta pa bo presegla transcendenca narave (glej Bookchin 1990c, 72–73). Bookchin začetne stopnje presejanja obstoječega sistema vedno postavi v odnose med ljudmi, predrugačenje odnosa med naravama v drugih ozirih ni mogoče.

2.4 Transcendenca narave

Kapitalizem s sposobnostjo permanentne samo-obnove in konsekutivno rastjo drastično spreminja podobo narave – prve in druge. »Povsem jasno je, da nobena oblika narave ne more obstajati brez druge. Eden od idiotizmov dandanašnjih primitivistov je ideja, da se moramo popolnoma vrniti v prvobitno preteklost, če se želimo izogniti samouničenju vrste – kot da ne bi ravno to vodilo k samouničenju. Ne moremo se več vrniti v votline, ne da bi končali v samouničenju« (Bookchin 2005a, 32).

Možnosti za spremembo življenja vidi v transcenci narave, katero predstavi kot načrtovan tok izločanja negativnih prvin obeh narav in s tem redefiniranje družbe in odnosa do prve narave.

Danes potrebujemo transcenco ali Aufhebung "prve" in "druge narave" v spojitve najboljših elementov obeh ter napredovanje onkraj obeh v "svobodno naravo" (free nature), ki jo oblikujeta spontanost "prve narave" in racionalnost "druge narave". Govorimo o misleči naravi, ki lahko zaznava realnost okrog sebe ter razmišljujoče izbira alternative in improvizacije v ustvarjanju inteligentne evolucije življenja (Bookchin 2005a, 32).

Transcendenca narave predstavlja permeabilen prehod iz sedanjega načina in sistema življenja v ekološko-antropološki sistem socialne ekologije, ki temelji na spontanem oblikovanju in kreativnosti narave. Bookchin pa kljub spojitvi narave v neko celovito formo ob opisovanju lastnosti te nove forme še vedno govori o dveh naravah. Vedno znova se pojavlja ločevanje prve od druge narave in poudarek antropološkega nad biološkim.

V *The Philosophy of Social Ecology: Essays on Dialectical Naturalism* Bookchin zavrne konvencionalni in način razmišljanja, mističen pogled na svet in postavi tezo, da nikoli ne moremo gledati na naravni svet brez dualističnega vidika, preko katerega sami sebe

---

¹² Originalno "Re-enchantment" of nature.

dojemamo kot ločeno entiteto. Bistveno za razumevanje sveta in spremembo vloge človeka v njem je organski način razmišljanja o problemih in možnih rešitvah. Bookchin dialektični naturalizem ne povezuje z razumevanjem ekoloških problemov, ampak kot način vzpostavitve sestava enotnosti narave z uporabo inovativnosti in kreativnosti. Tudi Chodorkoff poudarja pomen načina razmišljanja in izobraževanja kot sredstva za spremembo družbe (gej Ozmec 2004).¹³ »Edukacija in akcija hodita z roko v roki. /.../Gre za dialektičen odnos med idejami in akcijo, ki se razvijajo skupaj na dinamičen način« (Ozmec 2004).¹⁴

Inteligenca je imanentna človeku, transcendenca narave pa naj bi vodila v ustvarjanje inteligentne evolucije življenja – Bookchin na tem delu postavi evolucijo človeka v dominanten položaj od evolucije narave in hkrati delno onemogoči načrtan cilj, tj. spojitve narave v "svobodno naravo".

---

¹³ Izobraževanje je proces, ki je nujen element pri spreminjanju obstoječe družbene ureditve, ker omogoča spremembo načina razmišljanja, razumevanje težav, iskanje odgovorov in alternativ, ter pomen akcije pri uresničevanju zastavljenih ciljev. Omogoča zavedanje o pomembnosti konkretizacije idej v prakso, samoevalvacijo teorije in izboljšanje teoretičnih praznin.

¹⁴ Yeobright kritizira Bookchinovo prepričanje, da ne sme priti do separacij med procesom revolucije in zastavljenimi revolucionarnimi cilji, ker slednje vodi v teoretični dogmatizem in je v nasprotju z drugimi postavkami v teoriji socialne ekologije, kjer Bookchin poudarja fluidnost obeh narav (glej Bookchin 1977; Yeobright 1982)

3 VZAJEMNA ENAKOST

Paradoksalni ekonomski model "rasti ali umri" transportira načelo nujnosti in neprekinjenosti razvoja in napredka v vsako poro našega življenja. Totalnost dometa se (najbolj) vidno odraža v trajni predrugačenosti prve narave - v obliki ekoloških kriz. »Ekološke krize, s katerimi se soočamo v naših lokalnih skupnostih in tudi na globalni ravni, lahko razumemo le kot rezultat industrijskega kapitalizma in tradicionalnih modelov razvoja /.../ in kot družbene krize, ki izhajajo iz naše države drug do drugega ter naših medsebojnih razmerij /.../. Vsaka prisotna rešitev "uganke razvoja" se mora torej lotiti obojega, problematičnosti modela industrijskega kapitalizma in družbe, katere produkt je« (Chodorkoff 2005, 34).

Socialna ekologija poudarja nujnost vzpostavitve simbioze med naravo in družbo, med prvo in drugo naravo, ker je to edina možna alternativa proti kolapsu obeh narav, h kateremu teži trenutni razvoj. Simbioza med naravama je skupno stičišče vseh zagovornikov socialne ekologije. Je nujnost, do katere se je potrebno čim prej dokopati, in sicer po dveh vzporednih smereh. Prva je prenos opredelitve naravnih principov na družbene principe delovanja in življenja, druga pa temelji na potrebi po spremembi samozavedanja in odnosa do sočloveka. Dominacijo človeka nad človekom je potrebno transformirati v odnos vzajemne enakosti med ljudmi. Chodorkoff redefinicijo razvoja navezuje na razvoj višje kvalitete življenja, kot merilo uspeha. Blaginja naj bi vsebovala zagotavljanje temeljnih potreb ljudi, določeno stopnjo gospodarske varnosti, občutek socialne in kulturne varnosti, pravični porazdelitvi resursov in povezani skupnosti (glej Chodorkoff 2005, 34–38).

3.1 Vzajemna enakost in odvisnost

Socialna ekologija poudarja vzajemno enakost ljudi, saj zavrača dominacijo človeka nad človekom. Z ločitvijo narave na dva dela, prvo in drugo naravo, pa onemogoča prehod dojemanja enakosti (enakovrednosti) človeka in narave. Narava ima za človeka uporabno vrednost - teorija sicer poudarja enakost in enakovrednost posameznih elementov narave in s tem omogoča enost (enotnost) narave kot take, vendar pri tem (delno) izključi človeka kot enega izmed enakih elementov, ker že predhodno človeku pripiše drugo vrednost z ločitvijo človeškega družbeno konstruiranega načina življenja.

Navkljub abolicionizmu dominacije in hierarhije v obeh naravah vzajemna enakost poteka po dveh vzporednih ravninah – v svetu narave in v družbenem svetu ljudi.

Socialna ekologija zagovarja tezo o podporni vlogi ljudi v razmerju do narave. Ontološko zavrne enačenje vrednosti človeka in narave in se s tem začrta antropocentrične nastavke teorije. »Zagovarja etiko komplementarnosti, pri čemer igrajo ljudje podporno vlogo v ohranjanju integritete biosfere – potencial, ki ga imajo ljudje kot proizvod naravne evolucije z največjo sposobnostjo zavedanja¹⁵« (Bookchin 2011, 110), "Biocentrična demokracija" vseh živih bitij namreč s hipotezo o popolni enakosti (enakopravnosti) elementov narave enači »/.../človekovo zavest, moralo dreves in družbeno pogodbo leopardov/.../« (Bookchin 1987). Popolni izenačitvi vseh (živih) delov narave sledi unifikacija pravic in dolžnosti, s tem pa biocentrizem zapostavi eno ključnih lastnosti prve narave: raznovrstnost. Nemogoče je (popolnoma) poenotiti in zreducirati vsa živa bitja na premico enakosti. Socialna ekologija poudarja raznolikost narave in ji te lastnosti ne želi odvzeti, čeprav na račun antropocentričnih sledi. Mogoče je tu primerno vprašanje zakaj bi si želeli popolne poenotenosti. Biocentrično etiko kot filozofsko vodilo globoka ekologija skuša izravnati z politično noto, neke vrste nastavkov za realno samouresničitev teorije v praksi. Če ti precej nasprotujoči si tezi globoke ekologije skušamo teoretično vzporedno združiti naletimo na skoraj nemogočo nalogo. Njihov klic po zmerni biocentrični apokalipsi (izgradnja neke vrste predindustrijske družbe) namreč ohranja antropocentrične nastavke večvrednosti človeka, ker ga – glede na ontološko pozicijo globoke ekologije – ne izenači popolnoma z ostalimi deli narave. Ohranja ravno element, ki ga najbolj očitajo Bookchinovi teoriji.

3.2 Egalitarizem¹⁶

Vzajemna enakost med ljudmi se odraža v egalitarni tendenci pri oblikovanju skupnosti. »Egalitarnost so antropologi prepoznali v izjemno majhnem ali skoraj nikakršnem razlikovanju znotraj skupine glede na starost spol, moč, prestiž, blaginjo in druge sposobnosti ter značilnosti« (Gregorčič 2005a, 53). Egalitarizem v socialni ekologije ni vezan na izključno ekonomski vidik, v prvi vrsti predvsem poudarja sociološko in kulturno perspektivo skupnosti. »Razvoj bi moral biti osredotočen na ohranjanje, ustvarjanje ali krepitev skupnosti

---

¹⁵ Enačenje človeka z naravo je ena glavnih ločnic socialne ekologije in biocentrizma, ki vsem elementom narave podeljuje enako inherentno vrednost, ki pomeni pravico do bivanja in sobivanja zaradi obstoja samega, in ne (le) zaradi, s strani človeka pripisane, uporabne vrednosti.

¹⁶ Okvirno se naslanja na ideje Proudhona, Bakunina in Kropotkinovi deli *Mutual Aid: A Factor of Evolution* (1902) in *Fields, Factories and Workshops: or Industry Combined with Agriculture and Brain Work with Manual Work* (1912), katere eksplicitno pozitivno izpostavi v članku *Deep Ecology, Anarcho Syndicalism and the Future of Anarchist Thought* (1992).

in aktivne vloge njenih pripadnikov«. /.../ Empowerment ljudi je pravi cilj vsakega pristnega procesa razvoja« (Chodorkoff 2005, 37).¹⁷

Egalitarizem znotraj kapitalističnega sistema nima prostora za manevriranje in udejanjenje in je kot načelo bagateliziran. Nemogoče ga je izvajati, ker nima teoretične podlage.¹⁸ »Danes bi lahko egalitarne skupnosti le stežka našli v Indiji, Maleziji, Tanzaniji, Filipinih idr.« (Gregorčič 2005a, 53). Socialna ekologija ne vidi egalitarizma kot le nekoč "fait accompli", ampak kot vodilo pri oblikovanju družbenih razmerij prihodnih skupnosti.

3.3 Nivelizacija¹⁹

Vzpostavitev odnosov dominacije so v egalitarnih skupnostih preprečevali mehanizmi balansiranja ali izenačevanja. Ljudem so ob rojstvu dane psihološke in fizične sposobnosti, ki jih determinirajo v neenak položaj v življenju. Mehanizmi so namenjeni uravnoteženju moči 'pripadnikov skupnosti.

V jedru se skriva teza "enakost neenakih"²⁰, ki preprečuje vzpostavitev in izvajanje dominacije nad drugimi pripadniki skupnosti. Sodobna kapitalistična družba udejanja načelo neenakost enakih, kjer so državljani pravno gledano enaki, ne glede na njihove naravne sposobnosti. Pravna enakost je bistveni element oblikovanja sodobnega načina življenja v pravni državi, kljub temu elementu izenačevanja pa praksa odraža popolnoma drugačno sliko. Glavni namen izenačevanja je preživetje vseh članov skupnosti, ne glede na njihove sposobnosti. Prazgodovinske egalitarne skupnosti so preprečile oziroma omejile izvajanje dominacije nad ljudmi in naravo ravno z izvajanjem mehanizmov balansiranja, pri čemer so bile vsem pripadnikom družbe omogočene dobrine za preživetje. Minimalni standard ni bil odvisen od doprinosa v skupnost (glej Bookchin 1990c, 95–107).

---

¹⁷ Bookchin zagovarja prenos etičnih načel v ekonomijo družbe.

¹⁸ Marta Gregorčič v Skupnosti samoodločanja: redefiniranje razvoja potrди to tezo s primerom soočanja avtohtonega prebivalstva vzhodne Afrike Hadzeb s kapitalističnim sistemom.

¹⁹ Originalno "compensatory mechanisms".

²⁰ Originalno "the equality of unequals".

3.3.1 Element prerazdeljevanja²¹

Ekonomsko stanje pripadnikov skupnosti je bilo nivelizirano preko prerazdeljevanja osnovnih dobrin. Namen prerazdeljevanja ni (bilo) teoretično popolno izenačenje ekonomskega stanja ljudi, ampak zagotovitev vsakemu članu možnost preživetja v skupnosti. To pomeni, da je bila miselnost o enakovrednosti življenja članov prenesena v zagotovitev izvajanja načela.

Kvalitete življenja ni lahko kvantificirati. Vendar pa mora biti razvoj osredotočen na zagotavljanje zadovoljevanja temeljnih potreb ljudi, kot so ustrezna hrana in bivališče, kot tudi vse tisto, kar je neotipljivo in se zrcali v senzibilnosti. Blaginja nedvomno zahteva določeno stopnjo gospodarske varnosti, vendar pa v večji meri temelji na občutku socialne in kulturne varnosti. Povezana skupnost in pravična porazdelitev tudi skromnih sredstev lahko pogosto prispevata več k uresničevanju ekonomskih, socialnih in duhovnih potreb posameznika kot pa porast dohodka. Ta poudarek dobro ponazarja uspeh najrevnejše države v Indiji, Kerale, ki je s procesom razvoja na temelju prerazdelitve notranjih virov uspela doseči najvišji delež pismenosti v Indiji (70 odstotkov v primerjavi s 36 odstotki v celotni Indiji) ter zagotoviti dostop do temeljne prehrane, zdravstvene oskrbe in izobrazbe za vse svoje državljanke in državljane. Kultura industrijskega kapitalizma, ki sicer hinavsko izraža podporo tem vrednotam, je dejansko glavna sila, ki jih uničuje po vsem svetu (Chodorkoff 2005, 36).

Element prerazdeljevanja je lahko močna integracijska ali dezintegracijska. V skupnosti, kjer je konsekventno uporabljen za zagotavljanje golega preživetja in, kjer je sprejeta miselnost o enakovrednosti življenja predstavlja močno povezovalno vez med pripadniki skupnosti. V drugačnih okoliščinah, kjer obstaja le teoretična enakost ljudi, pa lahko predstavlja negativno vodilo. V kapitalistični družbi element prerazdeljevanja onemogoča in ogroža osnovni zakon kumulacije kapitala, zato ima pripisan negativen prizvok.

---

²¹ Uporaba elementa prerazdeljevanja skozi čas je podrobneje opisana v knjigi Erica R. Wolfa *Evropa in ljudstva brez zgodovine*.

4 LIBERTARNI MUNICIPALIZEM – "IDEJA NOVE POLITIKE"

Bookchin naslavlja sedanje stanje družbe s statusom quo. Kljub permanentnemu razvoju in vsakodnevno zasičenostjo z novimi informacijami se ohranjajo temeljne vrednote in osnovni okvir kapitalističnega sistema. »Bookchin kot največje povzročitelje današnjega opustošenega stanja družbe (in narave) prepozna »nacionalno državo, urbanizem, hierarhijo in kapitalizem, saj so spodkopali svobodne skupnosti in direktno demokracijo«, ki so že obstajali v preteklosti« (Biehl v Žebovec 1998, 31). V programu socialne ekologije, poleg pozivanja k transcenci narave, sprejetju egalitarizma za osnovno načelo dojemanja družbenih razmerij zastavlja tudi koncept libertarnega municipalizma, ki zajema navodila politične organizacije in udejevanja pripadnikov skupnosti.

»V moderni politični imaginaciji politika (politics) pomeni predvsem skupek tehnik, ki omogočajo zadrževanje moči z uporabo reprezentativnega sistema, ne pa moralni poziv, ki bi temeljil na racionalnosti, skupnosti in svobodi« (Bookchin 1991a). Depreciacija pojma politike je odraz političnih programov gibanj, organizacij in strank, ki izžarevajo luminozen mamonizem, so dependentni retorike in strukturno osiromašeni. »V veliki meri je razlog za to, da se ta "politični proces" skoraj brez sprememb vleče že desetletja, inertnost procesa samega. Pričakovanja se s časom obrabijo in upanja pogosto zakrniijo v navade, ko se razočaranja vrstijo eno za drugim. Govorjenje o "novi politiki", o prevračanju tradicije, ki je tako staro kot politika sama, postaja neprepričljivo. Že vsaj nekaj desetletij so spremembe v radikalni politiki predvsem spremembe v *retoriki*, ne spremembe v *strukturi*« (Bookchin 2005b, 18)

Bookchin zavrača politične nastavke in programe politične organizacije skupnosti drugih radikalnih zelenih teorij kot depasirane in teži k doslednemu sledenju nastavkov libertarnega municipalizma. Zanj le izključno sprejemanje in izvajanje teorije socialne ekologije v praksi vodi v spremembo sedanjih razmer v svobodno življenje v skupnostih.

Poudarja nujnost spreminjanja organizacije in sistema načina življenja družbe. Dokazuje ga preko historične perspektive, s sklicevanjem na sprejemanje kapitalističnega sistema za zadnjo/končno fazo razvoja družbe po drugi svetovni vojni, vendar pa so se že v nekaj desetletjih pokazale negativne strani sistema in vsesplošno zavračanje obstoja "zadnje faze razvoja družbe". Podobno kot Bakunin poudarja moč, ki jo vsebujejo revolucije ali hitre spremembe sistema za transformacijo zavesti ljudi in jo utemeljuje z revolucijo v Rusiji leta

1917: »Sprememba sistema iz carizma v komunizem in prevrednotenje temeljnih družbenih nastavkov sta se odvila "v nekaj dneh"« (Bookchin 1995a). Gre za nastavke v težnji po spremembi kapitalističnega sistema in za postavljanje hipoteze, da so spremembe družbe vedno mogoče, ne glede na "moč" in totalnost trenutne ureditve.

Libertarni municipalizem naslavlja kot alternativo, ki se bo zavedala in bo gradila na popravljanju napak kapitalističnega sistema; predvsem na polju ekoloških posledic hitrega razvoja in spremembi samo-zaznavanja in dojemanja vloge in vrednosti posameznika (glej Bookchin 1990a, 169). »Neposredna participacija in ljudska (grassroots) politika sta glavni strategiji realizacije Bookchinove socialne ekologije. Poleg tega sta tudi sredstvi, preko katerih se izraža anarhistična enovitost« (Curran 2006, 174).

Temeljno načelo libertarizma²² je doseči čim bolj obsežno svobodo posameznika. To je afinitetno stičišče številnih med seboj (delno) odstopajočih si teorij in teoretikov libertarizma.²³ Vprašanje, kaj je svoboda in kako jo doseči ponovno vodi v številne filozofske razprave in razhajanja. Libertarizem striktno ne zagovarja teze, da je človeška narava po naravi "dobra", ampak se osredotoča na tezo, da večja količina svobode posameznika vodi v "boljše" ravnanje, tj. priznavanje načela egalitarizma in vzajemne pomoči, ker "boljše" ravnanje vodi do zelenega začetnega cilja - še več svobode in avtonomije posameznika. Bookchinova socialna teorija je prežeta z libertarnimi elementi, končni cilj teorije pa je osnovanje "svobodne" družbe.

Municipalizacija pomeni prenos dejavnosti in njihovo izvajanje v pristojnost (mestnih) skupnosti, v primeru socialne ekologije na organe samoupravnih skupnosti. Municipalizem je tesno povezan z libertarnim načelom čim večje svobode in avtonomije posameznika. Cilj je vzpostavitev samoupravnih skupnosti, ravni političnega odločanja, ki bodo kar se da maksimalno reducirane na neposredno odločanje. Municipalizem prevajamo kot komunitarizem, tj. življenje pripadnikov skupnosti v majhnih komunah, vodenih po načelih neposredne demokracije. Bookchin poda nastavke komunitarne etike, ki opredeljuje glavna načela komunitarne ureditve.

---

²² Izraz libertarizem (*fr. libertaire*) je uporabil Joseph Dejacque, ko se je oddaljil od mutualizma P. J. Proudhona.

²³ Kropotkin, Bookchin, Thoreau, Nozick, Stirner, Bakunin, Chomsky, idr.

Libertarni municipalizem je politični program socialne ekologije, edina možna oblika ureditve v politični areni s poudarkom na neposredni demokraciji in življenju v samoupravnih skupnostih. »Libertarni municipalizem je deziderat, za katerega se je treba *boriti*, če naj njegova oblika ostane nepopačena in njegova vsebina ohranjena. Nagovarja čas, ki bo, upajmo, še prišel, ko se ljudje čutijo brez moči in si aktivno prizadevajo za pridobitev moči. V vse večjem trenju z državo je libertarni municipalizem tako proces kot tudi usoda, je boj, ki ga je treba izbojevati, in ne volilo, podarjeno z vrhov države. Je *dvojna* moč, ki spodbija legitimnost obstoječe moči *države*« (Bookchin 2005b, 24). Zavzema se izključno za demokratičen sistem politične ureditve. Organizacijo le-te si zamišlja od spodaj navzgor, torej na ravni posameznikov, ki so zbrani v manjše skupnosti.

Libertarni municipalizem predstavlja resen in zgodovinsko temeljen projekt vdati politiki etični značaj in organiziranost od spodaj. Od drugih roots prizadevanj se razlikuje strukturno in moralno, ne le retorično. Prizadeva si za ponovno osvojitve javne sfere, za pristno komunitarno delovanje ter prekinja puščobni cikel parlamentarizma in njegovo mistificiranje mehanizma "stranke" kot sredstva predstavništva. V tem pogledu libertarni municipalizem ni le "politična strategija", temveč prizadevanje za razvijanje demokratičnih možnosti, ki so latentne ali v zametkih, k radikalno novi konfiguraciji družbe same – h komunitarni družbi, usmerjeni k zadovoljevanju človeških potreb, zadoščanju ekološkim nujnostim in razvijanju nove etike, temelječe na vzajemnosti in sodelovanju. Povsem jasno je, da to vključuje dosledno neodvisno obliko politike. Še več, vključuje redefinicijo politike, povratek k prvotnemu grškemu pomenu besede – upravljanje skupnosti ali polisa z oblikovanjem javne politike na neposrednih zborovanjih ljudi ter na temelju etike komplementarnosti in solidarnosti (Bookchin 2005b, 19).

Libertarni municipalizem popolnoma zavrne možnosti nadaljnega političnega razvoja v okviru (nacionalnih) držav in posredne/predstavniške demokracije. Vsaki najmanjši nastavki posrednega političnega odločanja se ne skladajo z libertarnim načelom svobode in avtonomije posameznika, zato je edina možna pot politični prehod "nazaj" (antični polis) na raven lokalnega samoupravljanja.²⁴

---

²⁴ Jim Haughton v eseju *Racism and the future of movement* zavrača možnost vrnitve "nazaj" in uporabo neposredne demokracije s tem, ko opozori na napake sistema (sužnjelastniški sistem, ...) in poudari potrebo po premisleku in ovrednotenju vloge rasizma v demokraciji. Zavrnitev preteklih praks odpira prostor za razmislek o popolnoma novih alternativah političnega organiziranja, vendar Haughton tega ne doseže.

4.1 Komuna in komunitarna etika

Libertarni municipalizem je agenda, ki razlaga pojem politike in državljanstva v novem okviru. Po Bookchinu lahko zagotovi protoplazmično družbeno življenje s tem, ko nudi možnost redefiniranja in izgradnje novega koncepta državljanstva in politike oziroma vzpostavi koncept pripadnika skupnosti in koncept skupnosti same.

Komune (municipalities) so avtentične enote družbe, ki so v zgodovini že obstajale. So glavni institucionalni gradniki nove družbe. Teoretično so utemeljeni s komunitarno etiko, ki zagovarja decentralizacijo oblasti. »Skupnost je municipalno združenje ljudi, okrepljenih z lastno ekonomsko močjo, institucionalizacijo "grassroots" in konfederalno podporo bližnjih skupnosti, ki se lahko povežejo v teritorialno omrežje na lokalni in regionalni ravni« (Bookchin 1995b). Poudarek komun je na ekonomski neodvisnosti in samozadostnosti aprovizacije. Ta element omogoča prenos teoretičnih nastavkov egalitarne družbe v praktično izvedbo. Za delovanje komun je nujno medsebojno sodelovanje in povezanost z drugimi komunami. »Avtentični elementi racionalne in svobodne skupnosti so skupnostni in ne individualni« (Bookchin 1995b). Vsekakor je pomemben vsak posameznik skupnosti kot individualna oseba, vendar je za nemoteno in tekoče delovanje skupnosti nujna medsebojna povezanost individuumov v neko celoto, tj. izražanje želje in delovanje za skupni cilj. »Daljnosežnost delovanja komune tiči v intelektualni in emocionalni konfrontaciji članov v diskurzivnih arenah, ki jim omogočajo doseganje kolektivnih odločitev« (Bookchin 1995b). Bookchin posledično kritizira referendum kot sredstvo političnega odločanja, ker reducira državljana na individualno številko, procent, ki popolnoma zanemari, onemogoča izražanje idej in kreativnega potenciala.

Solidarnost in prijateljstvo (*philia*²⁵) sta elementa individuumove osebnosti, nujna za povezovanje in ohranjanje skupnosti. Razvijeta se z izobraževanjem, treniranjem, izkušnjami in politično izobrazbo, pridobljeno s participacijo. Omogočata izgradnjo javne sfere, ki mora vključevati vrednote humanizma, kooperacije, skupnosti in javnih služb vsakodnevnega

---

²⁵ Izraz je opisal Aristotel v Nikomahovi etiki. Pomeni več stopenj in oblik prijateljstva v antičnih časih. *Philio* v grobem lahko delimo na tri stopnje: poznanstva (friendship of utility or acquaintances), prijateljstvo (friendship of pleasure), resnično prijateljstvo (friendship of the good or true friendship). Ljudje imajo po Aristotelu avtentične odnose prijateljstva, ki temeljijo na somernosti, vzajemnosti, medsebojnosti, reciprociteti in obojestranskosti. Izraz je elementarno vezan na moralo ljudi; samo dobri ljudje so sposobni prijateljstva.

življenja. Bookchin še posebej izpostavi pomen izobrazbe pri izgradnji državljske zavesti (Bookchin 1995b).

Komuna je skupnost, ki zahteva veliko vložka tako s strani posameznika kot vseh pripadnikov in, ki nudi možnosti za udejstvovanje kreativnega potenciala. Vložki v skupnost na osebni ravni so: participacija, izobraževanje (*paideia*), solidarnost in *philia*, konstantno ohranjanje in udejstvovanje egalitarnih načel in pojma državljanstvo; vse to mora potekati po načelu vzajemnosti na ravni skupnosti. Na drugi strani so nujno potrebni še konstrukcijski gradniki skupnosti: konsociacija, koordinacija, medsebojna povezanost znotraj komune in med komunami preko konfederacije na regionalni ravni. Bookchin podrobneje izpostavi še pomen ekonomije v komunah.

Komuna, vodena v takih okvirih, omogoča konstantno izvajanje cilja: "največjo" možno svobodo posameznika (v skupnosti) in minimalno "uničevanje" življenjskega prostora.

4.1.1 Konfederalizem – Skupnost skupnosti

Konfederalizem je poleg komunitarne etike in demokracije gradnik komune. »Predvsem bi bil konfederalizem omrežje svetov, katerih predstavniki oziroma delegati bi bili izvoljeni na neposrednih volitvah na lokalni ravni« (Bookchin 1995b). Bookchin natančno opredeli domet in vlogo delegatov (povezovalci odnosov med komunami), katerih mandat je omejen, volivci imajo možnost odpoklica in delegati so jim neposredno odgovorni za ravnanja. Le-ta so vezana izključno na administrativne funkcije, politične odločitve ("policy-making") pa se sprejemajo na ravni neposredno na ravni komune. Konfederalni sveti so omejeni na izvajanje administrativnih opravil sprejetih politik v skupščini volivcev komune, in sicer imajo funkcijo koordinacije in izvajanja sprejetih odločitev. Gre za izvajanje politike/moči od spodaj navzgor (glej Bookchin 1995b).

Potreba po konfederalizmu izhaja iz zadovoljevanja potreb, ki so glede na kapacitete komune preobsežne. Na drugi strani pa se kaže potreba po izgradnji infrastrukture, ki presega doseg komune (na primer: izgradnja prometnih povezav med komunami,...). Konfederalni sveti so zavezani načelom demokracije, libertarizma in zreducirani na nivo administracije. Njihovo izvajanje politik ne sme preiti na sprejemanje politik, v tem primeru bi bili razpuščeni.

4.2 Politična imaginacija

Bookchin govori o nujnosti spremembe vloge, namena in cilja politike, ki jo navezuje na obstoj komun. Zahteva ločitev polja politike od zasebne sfere.»Politika je organski fenomen, ker predstavlja aktivnost javnega organa – skupnosti, in vključuje racionalni diskurz, javno opolnomočenje (empowerment) in participacijo« (Bookchin 1995b).

»/L/ibertarni municipalizem vsebuje jasen očrt področja družbenega /.../ področje, v katerem živimo zasebna življenja in proizvajamo. To družbeno področje se mora razločevati od političnega in državnega področja. Uporabljanje izrazov družbeno, politično in državno, kot da bi bili medsebojno izmenljivi, je povzročilo velikansko škodo. V razmišljanju in realnosti vsakdanjega življenja se nagibamo k istovetenju teh pojmov« (Bookchin 2005b, 20).

Tako kot je pomembna ločitev javne in zasebne sfere, je pomembno tudi ločevanje polja državljanstva od polja politike in zasebne sfere. Državljanstvo kot pripadnost komuni se lahko ponovno definira in izgradi v pripadnikih komune preko sistematičnega izobraževanja, predpisov za vedenje in udejstvovanja umetnostne kulture, ki bodo prenesli ideale državljanstva v prasko. Vzpostavljanje državljanstva se v prvi vrsti veže na posameznikovo prizadevanje za preoblikovanje lastnega mišljenja in delovanja in hkrati na celotno skupnost, ki mora vzporedno graditi in vračati grajeni odnos (Bookchin 1995b).

Redefiniranje pojma politike in državljanstva se veže na prehod onkraj zasebne sfere v polje politike s tem, ko pripadniki skupnosti začnejo neposredno odločati o zadevah komune. »Izraz *politika* zdaj izraža neposredni nadzor pripadnikov skupnosti nad družbo v doseganju in ohranjanju pristne demokracije z zborovanji skupnosti – v nasprotju s predstavniškimi sistemi, ki državljanu krnijo pravico do oblikovanja lokalnih in regionalnih politik« (Bookchin 2005b, 20). Komuni je namreč nujno afiliirati demokracijo, da se bo lahko vzpostavila z upoštevanjem egalitarnih nastavkov.

4.2.1 Decentralizacija in nehierarhičnost (družbenih in političnih) institucij

Decentralizacija je pomemben element municipalizma, ki omogoča izvajanje nalog na (naj)nižji ravni političnega upravljanja v skupnosti. V sodobni družbi predstavlja antagonistično nasprotje centralizirani državnih oblasti in ohranja lokalno samoupravo.

Postopna decentralizacija je nujen proces v prihodnji "svobodni" družbi, ki bo prerazporedil vlogo države na manjše enote. Decentralizacija po socialni ekologiji pomeni sekrecijo vloge in obstoja države. Bookchin namreč državo prepozna kot enega izmed glavnih faktorjev stanja sodobne družbe in zato popolnoma zavrača možnost obstoja države kot take.

Hkrati z decentralizacijo političnega izvajanja nalog je potrebno v družbi prihodnosti ustvariti institucije in organizacije, ki bodo zagotovile nemoteno uresničevanje političnih nastavkov skupnosti. Institucije nikakor ne smejo podpirati hierarhičnih razmerij, ker je za transcendenco narave, prevrednotenje in izgradnjo "nove" ekološke družbe nujna nehierarhična organiziranost v vseh pogledih.

4.3 Transmisija idej v prakso

Ekološko stanje zahteva takojšnje in drastične spremembe v načinu razmišljanja in življenja ljudi, če želimo ohraniti vsaj minimalne možnosti preživetja v danih razmerah. »Ne samo na strani množice ljudi, ampak tudi na strani ekoloških gibanj se kaže nujnost sprejemanja velikih odločitev v času rastočega mistificiranja pogledov na svet« (Bookchin 1991b). Recidivnost korekturnih popravkov kapitalističnega sistema že dolgo ne zadošča več.

Redukcionizem in podrejanje narave zadovoljevanju potreb ljudi vodi v neizbežno uničenje življenjskega okolja. Ideja o dominaciji človeka nad človekom je izvirna Bookchinova predpostavka, s katero dokazuje dominacijo človeka nad naravo. Rešitev vidi v ponotranjenju egalitarnih načel in preurejenem načinu življenja po nastavkih libertarnega municipalizma. Nobena od sledečih idej v njegovi teoriji ne nosi enake mere izvirnosti in eksaktnosti. Socialna ekologija ni prerasla v radikalno ekološko gibanje. Posamezne zasnove in ideje so prevzela druga gibanja, vendar nobeno dosledno v takem obsegu, da bi lahko govorili o udejstvovanju libertarnega municipalizma. Najbolj pogosta kritika Bookchina se nanaša na njegovo nejasno izražanje in razdrobljenost opredelitev. Glede na obseg njegovih del je to razumljivo, kljub temu pa ne zastre dogmatične podlage teorije. Konstantna aglomeracija znotraj obstoječega sistema močno otežuje sosledje med izgradnjo teorije in prenosom v prakso. Kar je danes mogoče in aktualno, bo jutri preteklost. Bookchinova teza, da se revolucije dogajajo čez noč sovпада z nujnostjo spremembe, ne sovпада pa s starostjo teorije, ta je namreč že preteklost. Določeni elementi teorije, nanašajo se na načela egalitarizma, so bili in bodo aktualni, ker obljublajo nekaj, česar ni. In to si nekdo vedno želi.

5 ZAKLJUČEK

*Stultitiae est se ipsum in evidens periculum conicere.*²⁶

Prepoznavanje nujnosti celovite rekonstrukcije družbe in sprememba doumevanja, odnosa in ravnanja z naravo je vodilo socialne ekologije. Produkt Bookchinovega opusa del je kompleksen in obsežen načrt za novo doumevanje sveta in organizacijo bivanja človeštva. Začetek spremembe se v prvi vrsti veže na posameznika. Najprej mora vsak posameznik sprejeti tezo o enakosti ljudi in s tem preseči polje dominacije človeka nad človekom, globoko ukoreninjene v zavest ljudi. Socialna ekologija s tem nastavkom poudari pomen morale in etike pri oblikovanju nove svobodne družbe. Odpravi dominacije sledi odprava hierarhije in razredov in s tem v praksi dosežen egalitarizem ovrednotenja obstoja posameznika. Slednje se prenese iz polja morale na ekonomsko področje, kjer poteka aprovizacija na način nivelizacije z mehanizmi balansiranja in po načelu usurfacta. Bookchin priznava pomen ekonomske zadostnosti posameznika (in s tem skupnosti) za uresničitev egalitarizma v praksi. Nemogoče je zahtevati "svobodno" družbo, če posamezniki nimajo zagotovljenih sredstev za preživetje v sicer samozadostni skupnosti. Izenačevanje in prerazdeljevanje ni združljivo s kapitalizmom, ker se teoretično in praktično izključujeta. V družbi prihodnosti po socialni ekologiji ni prostora za kapitalistični sistem proizvodnje. Tretje področje, kjer je Bookchin natančno načrtal način bivanja, je politična organizacija ljudi. Začetek je v koncu obstoja države, decentralizaciji oblasti in popolnem predrugačenju tako form kot načel politične organizacije. Politični program socialne ekologije naslovi s pojmom libertarnega municipalizma. Libertarizem se povezuje z moralnim elementom vzajemne enakosti in ekonomskim elementom izenačevanja, ki omogoča svobodo posameznika v čim večji meri. Municipalizem je formiranje posameznikov v skupnosti (komune), ki temeljijo na decentralizaciji oblasti, neposredni demokraciji, samozadostni aprovizaciji in uporabi tehnologije za razvoj in napredek, ki čim bolj ohranja prvotno stanje prve narave.

Med radikalnimi ekološkimi teorijami je socialna ekologija najbolj filozofsko dovršena in v primerjavi z ekofeminizmom in globoko ekologijo predstavlja bolj zaokroženo celoto z nastavki za praktično izvajanje. Bookchin zavrača vse druge teorije, predvsem globoko ekologijo zaradi mistificiranja. Tudi v socialni ekologiji lahko (predvsem posredno) najdemo

---

²⁶ Lastnost neumnosti je pripeljati samega sebe v očitno pogubo.

mistificirane elemente – v pojmu komplementarna etika, za katero Bookchin trdi, da vodi v zagotavljanje najboljših možnih pogojev za vsa živa bitja.

Njegova dela so vsaka zase fragment celote, ki opisuje "ekološko družbo prihodnosti". Bookchinove teze so bile deležne številnih kritik, predvsem s strani globoke ekologije, veliko je bilo neupravičenih, zaradi nekonsistentnega branja in navajanja izsekov teorije. Med teoretiki globoke ekologije in Bookchinom so bili zapisani "številni besedni dvoboji", nikjer pa ni mogoče zaslediti težnje po iskanju skupnih smernic, želja po približevanju teorij in medsebojnemu dopolnjevanju. Resnično skoraj neverjeten pojav: glede na to, da si obe teoriji prizadevata za skupen cilj (ki jima je obema osnovna bit obstoja): čim bolj ekološko usmerjena družba. V kakšni meri lahko verjamemo Bookchinovim trditvam, da le upoštevanje njegove teorije vodi v svobodno družbo, če sam prekrši lastno pravilo: vzajemno sodelovanje (med pripadniki skupnosti).

Celoten prenos moralnih (etičnih), ekonomskih in političnih tez v prakso po Bookchinu vodi v kreacijo svobodnih skupnosti posameznikov in harmoničen odnos z naravo. Na kratko: vse opisano je transcendenca narave. Transcendenca poteka kot prehod v stanje "nove" družbe in "nove" narave, ki se združita v enotno naravo. »/Revolucija prihodnosti gre po poti najmanjšega odpora, privlačuje vse tiste, ki čutijo breme eksploatacije, revščine, rasizma, imperializma, da, tiste, ki jih frustrira potrošništvo, predmestje, sredstva javnega obveščanja, družina, šola, supermarket in prevladujoči sistem zatrite seksualnosti. Tu postane oblika revolucije totalna tako kot njena vsebina – brezrazredna, brezlastniška, nehierarhična in v celoti osvobajajoča« (Bookchin 1986, 632). Prenos posameznih teoretičnih nastavkov socialne ekologije v prakso se udejanja preko različnih gibanj in vzpostavitev "avtonomnih con". Le-ti predstavljajo nekakšne *ballons d'essai*, ki dajejo upanje in nakazujejo možnosti za življenje v "drugačnih" družbenih ureditvah. Kaj sledi? Po transcendenci narave namreč.

6 LITERATURA

1. Bookchin, Murray. 1964. *Ecology and Revolutionary Thought*. Dostopno prek: http://dwardmac.pitzer.edu/anarchist_archives/bookchin/ecologyandrev.html (8. julij 2012).
2. --- 1977. *Post-Scarcity Anarchism*. Montréal: Black Rose Books.
3. --- 1982. *The Ecology of Freedom: the emergence and dissolution of hierarchy*. California: Cheshire Books: Palo Alto.
4. --- 1986. Mit proletariata. V *Antologija anarhizma 2*, ur. Rudi Rizman, 625–632. Ljubljana: Univerzitetna konferenca ZSMS, Knjižnica revolucionarne teorije.
5. --- 1987. *Social Ecology versus Deep Ecology: A Challenge for the Ecology Movement*. Dostopno prek: http://dwardmac.pitzer.edu/anarchist_archives/bookchin/socecovdeepeco.html (8. julij 2012).
6. --- 1990a. 'Ecologizing the Dialectic'. V *Renewing the Earth: the promise of social ecology: a celebration of the work of Murray Bookchin*, ur. John Clark, 202–219. London: Green Print.
7. --- 1990b. *Recovering Evolution: A Reply to Eckersley and Fox*. Dostopno prek: http://dwardmac.pitzer.edu/anarchist_archives/bookchin/recover.html (8. julij 2012).
8. --- 1990c. *Remaking society: pathways to a green future*. Boston: South End Press.
9. --- 1991a. *Libertarian municipalism: An overview*. Dostopno prek: http://dwardmac.pitzer.edu/anarchist_archives/bookchin/gp/perspectives24.html (7. junij. 2012).
10. --- 1991b. *Will Ecology Become 'the Dismal Science'?* Dostopno prek: http://dwardmac.pitzer.edu/anarchist_archives/bookchin/dismal/dismal.html (8. julij 2012).

11. --- 1993. What is social ecology? V *Environmental Philosophy: from Animal Rights to Radical Ecology*, ur. M.E. Zimmerman in Englewood Cliffs. New York: Prentice Hall. Dostopno prek: http://dwardmac.pitzer.edu/anarchist_archives/bookchin/socecol.html (10. maj 2012).
12. --- 1995a. *Comments on the International Social Ecology Network Gathering and the "Deep Social Ecology" of John Clark*. Dostopno prek: http://dwardmac.pitzer.edu/anarchist_archives/bookchin/clark.html (8. julij 2012).
13. --- 1995b. *Libertarian Municipalism: The New Municipal Agenda*. Dostopno prek: http://dwardmac.pitzer.edu/anarchist_archives/bookchin/libmuni.html (8. julij 2012).
14. --- 1995c. *The Philosophy of Social Ecology: Essays on Dialectical Naturalism*. Dostopno prek: http://dwardmac.pitzer.edu/anarchist_archives/bookchin/philosonatural.html (8. julij 2012).
15. --- 2005a. Kapitalizem in okoljska kriza. *Časopis za kritiko znanosti, domišljijo in novo antropologijo* 33 (219): 31–33.
16. --- 2005b. Libertarni municipalizem: pregled. *Časopis za kritiko znanosti, domišljijo in novo antropologijo* 33 (219): 17–30.
17. --- 2011. Kaj je socialna ekologija? V *Antologija anarhizma* 3, ur. Žiga Vodovnik, 97–115. Ljubljana: Krtina.
18. --- 2012. *Society and Ecology*. Dostopno prek: <http://www.spunk.org/library/writers/bookchin/sp000514.txt> (8. julij 2012).
19. Chodorkoff, Daniel. 2005. Redefiniranje razvoja. *Časopis za kritiko znanosti, domišljijo in novo antropologijo* 33 (219): 34–43.
20. Curran, Giorel. 2006. *21st Century Dissent: Anarchism, Anti-Globalization and Environmentalism*. Palgrave: Macmillan.

21. Gregorčič, Marta. 2005a. Skupnosti samoodločanja: redefiniranje razvoja. *Časopis za kritiko znanosti, domišljijo in novo antropologijo* 33 (219): 44–62.
22. --- 2005b. Uvod v socialno ekologijo. *Časopis za kritiko znanosti, domišljijo in novo antropologijo* 33 (219): 11–16.
23. Light, Andrew. 1998. Bookchin as/and Social Ecology. V *Social ecology after Bookchin*, ur. Andrew Light, 1–23. New York: The Guilford Press.
24. Mitman, Gregg, 2006. Where Ecology, Nature, and Politics Meet: Reclaiming The Death of Nature. *Isis* 97 (3): 496–504.
25. Omladič, Luka. 2000. Ljubezen do narave skozi "ekološki paradoks". *Časopis za kritiko znanosti, domišljijo in novo antropologijo* 28 (198/199): 55–64.
26. Ošlaj, Borut. 2007. Etika narave. V *Zbornik člankov in prispevkov prvega srečanja Okoljske akademske mreže*, ur. Andrej A. Lukšič in Dušan Plut, 7–21. Ljubljana: Hermina KRANJC. Dostopno prek: dk.fdv.uni-lj.si/eknjige/Zbornik_OAM_2007.pdf (8. julij 2012).
27. Yeobright, Clym. 1982. Beginnings for a Critique of the Thought of Murray Bookchin. *Black Rose* (8). Dostopno prek: <http://www.waste.org/~roadrunner/ScarletLetterArchives/BlackRose/BR8/index.htm> (8. julij 2012).
28. Žebovec, Nataša. 2009. *Pojavljanje radikalnih zelenih teorij v okoljskem diskurzu*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
29. Železnikar, Jaka. 2004. Socialna ekologija. *Mladina*, 14. maj. Dostopno prek: http://www.mladina.si/64779/14-05-2004-socialna_ekologija/ (8. julij 2012).